

Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, *Reclaiming Development—An Alternative Economic Policy Manual*, Zed Books, London ve New York, 2004, 225 s.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ön plâna çıkan kalkınma sorununun 1980'li yılların başlarında yükselişe geçen ve az gelişmiş ülkelerin çok büyük bir kısmını etkisi altına alan neoliberal iktisat politikalarının yükselişine koşut olarak giderek gündemden düştüğü gözlenmektedir. Önceki dönemin başat sorunları arasında yer alan sermaye birikimi, sanayileşme, istihdam, gelir dağılımı, kalkınmacı devlet gibi konular yerini bu ülkelerin serbest piyasa ağırlıklı bir model çerçevesinde dünya piyasalarıyla bütünleşmesini amaçlayan bir yaklaşıma bırakmıştır. Az gelişmiş ülkelerin uluslararası finans kuruluşlarının desteğiyle bu amaç doğrultusunda yaptıkları kurumsal düzenlemeler uluslararası düzlemde yapılan düzenlemelerle desteklenerek neoliberal iktisat politikalarının az gelişmiş ülkeler için geri dönüşü olmayan tek çıkış yolu olduğu görüşüne yaygınlık kazandırılmıştır.

Birçok ülkede uzun sayılabilecek bir süredir uygulanan bu politikalara karşı gerek az gelişmiş ülkelerin içinden gerekse bir kısmı bu politikaların en önemli destekçileri konumundaki kuruluşların kendi içinden olmak üzere¹ uluslararası düzeyde yükselen eleştirilerde Asya Krizi'ni izleyen son yedi sekiz yılda önemli bir artış gözlenmiştir. Bu eleştiriler, neoliberal politikaların, öngörülenin aksine büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve yoksulluk gibi konularda önemli bir atılım sağlamadıklarını, uygulama sonuçlarının önceki dönemde gerçekleştirilenin altında kaldığını, kimi sorunların finansal krizlerin de etkisiyle daha da ağırlaşarak sürdüğünü, sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki refah farklılıklarının daha da açıldığını göstermiştir. Ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımının da neoliberal politikaları benimseme derecesiyle doğru orantılı olarak bozulduğu, neoliberal dönemde yoksulluk oranında gözlenen düşüşün büyük ölçüde Çin ve Hindistan'ın bu alandaki başarılarından kaynaklandığı ve başta Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkeleri olmak üzere birçok ülkede yoksulluk ve eğitim ve sağlık gibi insanî gelişme göstergelerinin önemli ölçüde kötüleştiği gözlenmiştir. Neoliberal dönemde hızlı bir büyüme gerçekleştiren Çin ve

¹ Bu konuda ayrıntı için bk. Öniş ve Şenses (2005).

Hindistan gibi ülkelerin bu başarısının ardında da neoliberal politikalarından önemli ölçüde sapan müdahaleci politikalar uygulamış olmalarının yattığı açıkça ortaya çıkmıştır. Neoliberal iktisat politikalarına karşı yöneltilen bu eleştiriler birçok durumda belirli konular üzerinde yoğunlaşarak bütüncül bir eleştiri düzeyine ulaşmamış ve bu politikalar karşısında kapsamlı bir seçenek oluşturma konusunda yetersiz kalmışlardır.

Elimizdeki kitabın önemli bir katkısı neoliberal politikaların temel amaç ve beklentilerini ortaya koyduktan sonra, uygulama sonuçlarını çeşitli ülkelerin sanayileşme ve kalkınma deneyimlerinden örnekler ışığında ve tarihsel süreç içinde titiz ve nesnel bir biçimde incelemesi ve neoliberal politikaların kuramsal ve uygulama sonuçları açısından kapsamlı bir eleştirisini sunmasıdır. Kitabın bundan belki daha da önemli bir katkısı var olan ulusal ve uluslararası kısıt ve engeller karşısında ve bunlara karşın kalkınma konusunun uluslararası finans kuruluşlarından teslim alınarak az gelişmiş ülkelerde ve uluslararası düzlemde yeniden ön plâna çıkması yönünde çok etkili bir çağrıda bulunması ve eleştirinin ötesine geçerek neoliberal politikalar karşısında kapsamlı seçenekler sunma çabası içine girmesidir.

Kitap, tarihsel süreç içinde çeşitli ülke deneyimlerinin kalkınmaya giden çeşitli yolların bulunduğunu açıkça gösterdiğine dikkat çekerek neoliberal politikaların savunucularının önermelerinin aksine hiçbir modelin 'her yerde her zaman' geçerli olamayacağını çok etkili bir biçimde vurgulamaktadır. Kitabın bu bağlamda diğer bir önemli katkısı kalkınma deneyimlerinin bir yerden başka bir yere kolaylıkla taşınabilir olmadığı yolundaki uyarıları ve uygulamaların her ülkenin kendi koşullarını ön plânda tutan, sanayileşme politikasına ağırlık veren bir kalkınma stratejisi üzerine kurgulaması gerektiği ve özelleştirme yanlısı neoliberal bakış açısının aksine bu strateji içinde devlet girişimciliğinin de önemli bir rol oynayabileceği noktasındaki temel vurgusudur.

Kalkınma sürecinde devletin rolü ve bu genel çerçeve içinde dış ticaret ve sanayileşme politikası, kısa dönemli sermaye hareketleri, doğrudan yabancı yatırımlar, özelleştirme, para ve maliye politikaları, finansal düzenleme ve fikrî mülkiyet hakları kitabın ağırlıkla üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır. Kitap, bu konuları tartışırken tarihsel ve siyasal iktisat bakış açısından çok büyük ölçüde kopuk olan günümüzün iktisat politikası tartışmalarında uzun bir aradan sonra yeniden gerçekçi bir hava estirmekte ve siyasal ve ekonomik güçler dengesini, az gelişmiş ülkelerde tarihsel süreç içinde ve bugün uygulanan iktisat politikalarıyla yakından ilişkilendirmektedir. Örneğin, sömürgecilik ve köle ticareti gibi baskıcı uygulamaların başat bir rol oynadığı bir siyasal ortamda az gelişmiş ülkelere sanayileşmiş ülkeler tarafından dayatılan serbest piyasa ağırlıklı dışa açık iktisat politikalarıyla bugünkü

uygulamalar arasında ilginç benzerlikler kurmaktadır. Aynı şekilde, neoliberal dönemde demokrasinin yaygınlaşarak gelişmesi şöyle dursun, hesap sorulabilirlik, çoğulculuk ve ulusal özerklik kavramlarının aşındığına ve güçler dengesinin ulusal ve uluslararası sermaye ve onların çıkarlarının savunucusu konumundaki uluslararası finans kuruluşlarının lehine bir gelişme gösterdiğine dikkat çekmektedir.

Kitap, bugünün sanayileşmiş ülkelerinin sanayileşme deneyimlerinin arkasında yatan kapsamlı devlet müdahalesine ve korumacı eğilimlere dayalı tarihsel deneyimi² ve daha yakın bir geçmişte başta Güney Kore olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin aynı doğrultudaki uygulamalarını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Japonya, Fransa, Norveç gibi sanayileşmiş ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde yoğun bir biçimde sanayileşme politikası uyguladığı, finans sektörüne sanayileşme amacına yönelik bir işlev yükledikleri ve uluslararası sermaye akımlarını yaklaşık 1980 yılına kadar sıkı bir denetim altında tuttukları ayrıntılı bir biçimde belgelenmektedir. Bugün, neoliberal politikaların en etkili sözcüsü konumundaki ABD'nin 19. yüzyıl ortalarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın 'en korumacı ülkesi' olduğu, bugün dahi özellikle savunma ve ilaç sanayilerine yönelik araştırma-geliştirme alanındaki kamu yatırım ve destekleriyle 'gizli' sanayi politikası uygulamayı sürdürdüğü, hükümetin son çeyrek yüzyılda ulusal çıkar söz konusu olduğunda krize giren özel kesim kuruluşlarını desteklemekten ve değişik sektörler için koruma sağlamaktan kaçınmadığı gözler önüne serilmektedir.

Kitap, az gelişmiş ülkelerde ekonomide devlet müdahalesinin çeşitli başarısızlıklara ve yolsuzluklarla yol açan bir süreç olduğu, bunu önlemek için önemli ekonomik karar süreçlerinin bağımsız kurullara bırakılması ve/veya IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün etki alanının genişletilerek bu süreçlerde siyasal etkiler yerine 'teknokrat görüşü'nün hâkim kılınması gerektiği doğrultusundaki yaklaşımın neoliberal dönemde yaygınlaştığına dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma karşı yazarlar, devletin birçok ülkede kalkınma sürecinde çok önemli bir rol oynadığına, yolsuzlukların kamu kesimine özgü bir olgu olmayıp belki aynı yaygınlık derecesinde özel kesim kuruluşlarında da görülebileceğine ve etkinlikten uzaklaşma eğiliminin her iki kesim için de geçerli olabileceğine işaret etmektedir. Bunun gibi, karar süreçlerinin bağımsız kurullara bırakılmasının demokrasi, şeffaflık ve hesap sorulabilirlik amaçlarıyla bağdaşmadığı ve yerli ve yabancı sermaye kesimlerinin çıkarlarını korumaya yönelik uygulamalar olduğu ileri sürülmektedir. Birçok ülkede sanayileşme ve kalkınma amaçları doğrultusunda önemli bir işlev üstlene gelen merkez bankalarının rolünün

---

² Bu konuda ayrıntı için bk. örneğin Chang (2003) ve Shafaeddin (1998).

enflasyonla mücadele amacına indirgenemeyeceği, üstelik bu dar amaç çerçevesinde incelendiğinde dahi merkez bankası bağımsızlığıyla enflasyonla mücadele başarısının doğru orantılı olmadığına dikkat çekilmektedir. Neoliberal politikaların kamu harcamalarının kısılması üzerinde odaklanmasının kalkınma amaçlı harcamaları sekteye uğrattığına işaret edilmekte ve kamu yatırımlarının özel yatırımları caydırmak bir yana özellikle sağlık, eğitim, altyapı, teknoloji ve iletişim gibi alanlarda özendirici bir etki yaratabileceği vurgulanmaktadır.

Kitap, dış ticaret serbestleşmesinin daha hızlı bir büyümeye yol açtığı doğrultusundaki neoliberal görüşün de uygulamalı araştırmaların bulgularınca doğrulanmadığına, bazı çalışmaların ise bu nedensellik ilişkisini ters yüz ederek dış ticaret serbestleşmesinin hızlı büyüme ve verimlilik artışının nedeni değil sonucu olduğunu gösterdiklerine dikkat çekmektedir. Hızlı sanayileşme dönemlerinde bugünün sanayileşmiş ülkeleri gibi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Güney Kore ve Brezilya'nın, 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise Hindistan ve Çin'in gümrük vergileri, ihracat teşvikleri ve diğer malî destekler yoluyla seçici (selektif) sanayileşme ve dış ticaret politikalarını uyguladıklarına işaret edilmektedir. Bu bağlamda kalkınma için bazı sektörlerin uluslararası rekabet gücü kazanıncaya kadar korunması ve devletin bu sektörleri altyapı ve eğitim hizmetleri yoluyla desteklemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Kitap, neoliberal politikalara karşı tutumunu ve etkin devlet müdahalesi ve denetimi altında uygulanacak seçici sanayileşme, dış ticaret, para ve kredi politikalarının kalkınma açısından gerekli olduğu tezini farklı ülke deneyimlerinden seçilen çarpıcı örneklerle desteklemektedir. Bunlar arasında Japonya ve Güney Kore'de otomobil, elektronik ve çelik, Tayvan'da elektronik ve kimya sanayilerinin seçici sanayileşme politikaları sonucunda gelişmiş olması ön plâna çıkarılmaktadır. Bunlara ek olarak otomotiv sanayiinde Fransa'dan Renault, çelik sanayiinde Güney Kore'den POSCO gibi başarılı devlet girişimciliği örnekleri verilmektedir. Devlet girişimciliğinin kalkınma amaçlarıyla ters düşen bir unsur olmadığı, aksine bölgesel kalkınma gibi sosyal hedefleri gözeterek bu amaçlarla bütünleşebilecek bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle başarılı performans gösteren kamu işletmelerinin özelleştirilmesine karşı bir tutum sergilenmekte ve bu işletmelerin etkinliklerinin örgütlenme yapılarının yeniden düzenlenerek ve performansları daha yakından izlenerek artırılabilmesine işaret edilmektedir.

Kitap, kalkınma sürecinde fikrî mülkiyet haklarının önemi konusunda da neoliberal yaklaşıma önemli eleştiriler yönelmektedir. Bilgi ve yeniliğin kaynağının bu haklardan kaynaklanan parasal ödüllerle sınırlı olmadığı vurgulanırken, DTÖ'nün bu konuya yönelik kurallarının az gelişmiş ülkelerin resmî olmayan yollardan teknoloji aktarımını büyük

ölçüde engellediğine, resmî yollardan yapılacak aktarımlar için ise sanayileşmiş ülkelere yapılacak ödemelerin oluşturduğu ağır yüklerle dikkat çekilmektedir.

Kitap, iç ve dış finansal serbestleşme ve az gelişmiş ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye akımları konularında da neoliberal bakış açısına ciddi eleştiriler yöneltmektedir. İç finansal serbestleşmenin tasarruf ve yatırım oranlarında kayda değer bir artış sağlamak şöyle dursun kaynakların kısa dönem kâr amacı güden spekülâtif alanlara kaymasına ve para ve bankacılık krizlerine yol açtığına işaret edilmektedir. Bunun gibi, doğrudan yabancı sermaye akımlarına ve ulusötesi kuruluşlara karşı 1960'lı ve 1970'li yıllarda yöneltilen, az gelişmiş ülkelere uygun olmayan teknolojiler aktarılmasına ve transfer fiyatlaması gibi uygulamalarla bu ülkelerden kaynak transferine yol açtıkları doğrultusundaki eleştirilerin geçerliliğini bugün de büyük ölçüde koruduğuna dikkat çekilmektedir.

Kısa dönemli uluslararası sermaye akımlarının ise, yatırımlar ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yapmak bir yana, anî giriş-çıkışlar nedeniyle az gelişmiş ülkelerde kriz boyutlarına varan istikrarsızlık, yoksulluğun artması, gelir dağılımının bozulması, artan iç ve dış borçluluk ve iktisat politikaları üzerindeki dış etkilerin artması gibi çeşitli olumsuz etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Öte yandan, yakın sayılabilecek bir geçmişe kadar finansal akımları denetim altında tutan sanayileşmiş ülkeler yanında bu akımları son yıllarda çeşitli yollardan denetim altına almış olan Şili, Kolombiya ve Malezya gibi ülkelerin ve bu denetimleri daha kapsamlı bir biçimde hâlen sürdürmekte olan Çin ve Hindistan'ın deneyimleri olumlu gelişmeler olarak ön plâna çıkarılmaktadır. Bu tür denetimlerin spekülâtorlerin önünü keserek ve dış aktörlerin ülkenin iktisat politikaları üzerindeki etkilerini azaltarak demokrasinin gelişmesine de olumlu katkılarda bulunacağına işaret edilmektedir. Finansal sistemin sermaye hareketlerinin denetimine ve kalkınmaya yönelik gerekli altyapı ve sanayi yatırımlarının canlanması için gerekli uzun dönemli finansman sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesine kitapta özel bir önem verilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye akımlarının da ülkelerin kendi kalkınma stratejileriyle uyumlu bir biçimde belirli alanlara yönlendirilebilmesi için denetlenmesi önerilmektedir.

Kitabın temel katkısını oluşturan farklı iktisat politikası seçeneklerinin sunulduğu bölümde kimi anlamlı saptama ve önerilere rastlanmaktadır. Bunlar arasında, DTÖ kurallarının izin verdiği gümrük vergisi tavan oranlarının hâlâ anlamlı düzeyde olduğu, araştırma/geliştirme ve bölgesel kalkınma amaçlı teşviklerin verilmesi konusunda önemli bir engel bulunmadığı, ithalat baskısı ile karşı karşıya kalan sektörler için sektörel bazda, dış ödemeler dengesi güçlükleri karşısında

ise genel olarak geçici dış ticaret kontrolleri uygulanabileceği ön plâna çıkmaktadır. Teknolojik gelişme açısından da sanayileşme politikasıyla bütünleşecek biçimde eğitim ve hedeflenmiş alanlara yönelik araştırma etkinliklerinin desteklenebileceği vurgulanmaktadır.

Kalkınma amaçlarıyla tutarlı türden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilebilmesi için belirli yabancı firmaların hedeflenmesi de anlamlı bir öneri niteliğindedir. Bunun gibi, maliye politikası açısından vergi tabanının genişletilmesi ve vergi idaresinin iyileştirilerek vergi kaçığının önlenmesi gibi uzun yıllar boyunca Türkiye’de de gündemde olan ancak bir türlü etkinlik kazandırılmayan öneriler de kamu harcamaları üzerindeki daraltıcı baskının azaltılması ve kamu açıklarının kapatılması açısından anlamlı gözükmektedir.

Kitabın neoliberal küreselleşmenin kalkınmayı kısıtlayan ve engelleyen özellikleri karşısında farklı seçenekler oluşturma çabaları anlamlı olmakla birlikte geliştirilen önerilerin gerek ulusal gerekse uluslararası mevcut güçler dengesini büyük ölçüde veri olarak aldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, yazarların önerilerini “tartıştığımız alternatif politikaların birçoğuna küresel düzende kökten bir değişiklik yapılmadan bile işlerlik kazandırılabilir” (s.204) bazında savunarak katkılarının sınırlılığını peşinen kabul ettikleri söylenebilir. Kitapta incelenen dönemde ülkeler arasındaki refah fakhlıklarının giderek açılmasına ve birçok ülkede yoksulluk ve gelir dağılımı konularında son derece olumsuz gelişmeler gözlenmesine karşın bu konular üzerinde dolaylı kısa değinmelerin ötesinde odaklanılmamış olması kitabın bu kısıtlı yaklaşımının bir uzantısı olarak görülebilir. Yazarların, önerilerini geliştirirken her zaman ‘uygulanabilirlik’ kistasıyla hareket etmediği, tam tersine mevcut politikaların bu kıstastan bağımsız olarak sorgulanmasını özendirme çabası içinde oldukları göz önüne alındığında bu durum önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kitapta sunulan önerilerin uygulamaya konabilmesi bir ölçüde uluslararası düzlemde alınacak önlemlere bağlı olmasına karşın yazarların bu konuda da ülkeler arasındaki çıkar farklılıklarını gözetemeyen ve kalkınma yanlısı farklı bir uluslararası ortam yaratmaya yönelik uluslararası işbirliği için yapılması gerekenler konusunda bir zihinsel egzersiz yapmaktan dahi uzak durdukları gözlenmektedir. Bunlara ek olarak istihdam ve daha geniş anlamda işgücü piyasaları konusunun kalkınma başlıklı bir çalışmada yazarların ilgisini yeterince çekmemiş olması yadırganacak bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Son çeyrek yüzyıla büyük ölçüde damgasını vuran neoliberal iktisat politikaları üzerinde odaklanmış olmaları ilk bakışta haklı görünse de yazarların küreselleşme olgusunun bu politikalardan oldukça bağımsız olarak gelişen ve bilişim ve haberleşme teknolojilerine ve ulaşım kolaylıklarına dayalı unsurlarına yeterince değinmemiş olmaları mevcut

durumun iyi saptanması ve ona bağlı olarak sağlıklı öneriler geliştirilmesi açısından önemli bir diğer eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Daha da önemlisi, kitabın neoliberal politikalara yönelttiği eleştiriler sanayileşmiş ülkelerin son birkaç yüzyıllık, Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin ise İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki deneyimlerine ve bir ölçüde de neoliberal dönem öncesindeki müdahaleci ve içe dönük dönemin sosyoekonomik göstergelerine dayandırılmaktadır. Bu durum okuyucuda yazarların önceki döneme kayıtsız şartsız dönüş özlemi içinde oldukları izlenimi yaratabilir.

Yazarların birkaç temel konudaki yaklaşımları bu izlenimi özellikle pekiştirmekte ve bunun da ötesinde farklı konulardaki önerilerinin birbiriyle tutarlılığının sorgulanmasını gerektirecek bir nitelik taşımaktadır. Örneğin, yazarlar belirli oranda enflasyonun büyüme üzerinde olumlu etkilerini ön plâna çıkarırken, bunun gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki olumsuz etkilerini göz ardı etmektedir. Bunun gibi, önceki dönemin neoliberal döneme kıyasla birçok alanda daha olumlu gelişmelere yol açmış olması, önceki dönemde uygulanan politikaların yarattığı maliyetlerin göz ardı edilmesi anlamına gelecek bu tür bir geri dönüşü asla haklı kılmaz. Farklı dönemlerin yarattığı önemli öğrenme etkilerinin geleceğe yönelik önerilerde önemli bir yer tutması gerektiğinin en başta kalkınma iktisatçıları farkında olmalıdır. Bu nedenle yazarların makroekonomik istikrarsızlığın neoliberal dönem öncesi kalkınma yaklaşımlarının çöküntüye uğramasındaki katkısını dikkate alarak enflasyonla mücadele ve kamu açıkları konularında daha duyarlı olmaları beklenirdi. Bunun gibi, neoliberal dönem öncesinde uygulanan politikaların da kitapta temel amaç olarak benimsenen “sürdürülebilir, istikrarlı ve eşitlikçi” kalkınmanın sağlanmasında istenilen ölçüde başarılı olamadığı unutulmamalıdır.

Kitapta sunulan öneriler demetinin değişik alanlardaki politika önerileri arasındaki karşılıklı etkileşimi dikkate alan ve kendi içinde tutarlı bir kalkınma stratejisi oluşturmaktan uzak kaldığı ve kitabın mevcut neoliberal uygulamaların açmazlarını ve olumsuzluklarını net bir biçimde ortaya koyma hedefinin bu noktalarda mevcut engelleri aşabilmek için farklı ülkelerin geçmiş deneyimleri ışığında yapılabileceklerle ilişkin kimi somut öneriler geliştirmenin ötesine geçemediği görülmektedir. Yazarların tarihsel deneyimlerden örnekler sunarken 19. yüzyıl dünyasıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem arasındaki farklılıkları yeterince dikkate almadığı gözlenmektedir. Bunun gibi, kitabın kalkınmacı yaklaşımların önünü kesen uluslararası kısıt ve engelleri yer yer azımsama eğilimi içine girdiği ve olsa olsa çok sınırlı katkılarda bulunabilecek girişimlerden medet umduğu söylenebilir. Örneğin, yazarlar DTÖ çerçevesinde geçerli kuralların Doğu ve Güney Doğu Asya ülkeleri tarafından geçmişte başarıyla uygulanan politikaların

bugün az gelişmiş ülkeler tarafından uygulanmasına artık cevaz vermediğini kabullenmekle birlikte az gelişmiş ülkelerin bu kuralların boşluğundan ve kaçamak noktalarından yararlanabileceklerini öne sürmektedir (s.43). Bunlar arasında, örneğin ihraç edilen malların üretiminde kullanılan girdilere ödenen gümrük vergilerinin iadesi gibi ihracat teşviklerinin mevcut DTÖ kuralları çerçevesinde mümkün olduğuna ve bu çerçevede uygulanabilecek gümrük vergisi tavanlarının hâlâ anlamlı düzeyde olduğuna işaret edilmektedir. Bu yaklaşımın neoliberal küreselleşmenin mevcut güçler dengesi ve çıkar ilişkileri temelinde ulusal ve uluslararası sermayenin çıkarlarını gözeterek ‘düzenlenmiş’ bir süreç olduğu doğrultusundaki görüşleri göz ardı ettiği, bu güçlerin bu tür kaçamaklara göz yummayacakları, göz yumsalar bile genel kısıt ve engeller karşısında bunların kalkınma etkilerinin son derece kısıtlı olacağı söylenebilir.

Kitabın alternatif politikalara ilişkin yaklaşımındaki en temel eksiklik kitapta öngörülen dar kapsamlı bir değişiklik sürecinde bile karşılaşılabilecek olası geçiş sorunlarını değerlendirmekte son derece yetersiz kalmasıdır. Birçok ülkenin son çeyrek yüzyılda köklü kurumsal düzenlemeler yoluyla dünya ekonomisiyle önemli ölçüde bütünleştiği göz önüne alındığında bu geçiş sorunlarının görece kapalı bir ekonomiden neoliberal politikalara geçişten çok daha çetin olması beklenebilir. Serbestleştirme politikalarının aksi yönünde atılacak ufak adımların dahi finansal piyasaların aşırı kırılganlığı karşısında şimdiden öngörülemez sarsıntılar yaratma olasılığı azımsanamayacak kadar büyük olabilir. Bir örnek vermek gerekirse, carî işlemlerle sınırlı konvertibilite uygulamasının Hindistan ve Çin başta olmak üzere bazı ülkelerde özellikle finansal istikrar açısından olumlu sonuçlar vermiş olması, bunu kısıtlamadan uygulayan ülkelerin daha kısıtlı bir konvertibilite uygulamasına geçişlerinin pürüzsüz olacağı anlamına gelmeyecektir. Burada vurgulamak istediğimiz nokta neoliberal politikaların değiştirilemez oldukları değil, yapılması öngörülen değişikliklerin iyi tasarlanması ve bu değişikliklerin yaratması olası güçlüklerin bir geçiş programı çerçevesinde özenle ele alınması gereğidir.

Kitapta kalkınma sürecine ilişkin bazı önerilerin ise büyük bir iyimserlik içerdiği söylenebilir. Örneğin, doğrudan yabancı sermaye akımlarının büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelere yönlendirildiği, geri kalanının ise çok az sayıda az gelişmiş ülke üzerinde yoğunlaştığı ve diğer ülkelerin son derece kısıtlı miktardaki yatırım olanaklarından yararlanabilmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet ettikleri bir ortamda az gelişmiş ülkelerin bu yatırımları istihdam yaratma ve teknolojik gelişme gibi belirli kalkınma hedefleri doğrultusunda stratejik sektörlerle yönlendirilebileceğini beklemenin coğrafi konum ve düşük ücret alan nitelikli işgücüne sahip olma gibi özel avantajlara sahip az sayıdaki ülke için bile geçerli bir çözümleme sayılamayacağı söylenebilir.

Kitabın alternatif geliştirme çabaları yetersiz kalmakla birlikte mevcut neoliberal politikalara karşı yönelttiği ciddi ve tutarlı eleştiriler bugünkü uygulamaların yeniden düşünülmesi ve yanlışlardan dönülmesi için önemli bir zemin oluşturmakta ve kitapta sunulanların ötesinde daha kapsamlı öneriler geliştirilmesi için yeni ufuklar açmaktadır. Bu yöndeki daha kapsamlı çabaların bu bakış açısını paylaşan az gelişmiş ülke iktisatçılarının ülkelerinin kendine özgü koşullarını ön plânda tutan, bireysel ve çok daha önemlisi birbirleriyle yakın işbirliği içinde neoliberal politikalar karşısında etkili bir seçenek oluşturabilecek “eşitlikçi, istikrarlı ve sürdürülebilir” hızlı kalkınma yaklaşımı için birlikte atacakları adımlara bağlı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kitabı az gelişmiş ülkelerdeki seçenek arayışlarının önünü açan ve bu konudaki yığınlığı azaltan önemli bir katkı olarak değerlendirmek gerekir.

Kitabın, başta plânlamacılar, iktisat politikası oluşturan ve uygulayanlar ve akademisyenler olmak üzere kalkınma sorunlarıyla ilgilenen herkes tarafından okunması Türkiye ekonomisinin bugünkü duruma nasıl geldiğinin ve bu noktada karşılaşılan açmazların daha iyi anlaşılmasına kuşkusuz önemli katkılar sağlayacaktır. Kitabın, neoliberal politikalara sıkı sıkıya bağlı bir gelişme göstermekte olan iktisat politika alanının bu dar ve yetersiz çerçeveden bir an önce sıyrılarak kalkınma sorunlarına ağırlık veren yeni bir yörüngeye oturtulmasına yönelik tasarımların oluşturulmasına da önemli katkılar sağlaması beklenebilir. Kitabın çok yalın ve anlaşılabilir bir dille yazılmış olması ve dilimize de bu özellikler korunarak yetkinlikle çevrilmiş olması³ bu katkıyı kuşkusuz daha da artıracaktır.

Fikret ŞENSES
ODTÜ İktisat Bölümü
Mayıs 2005

Kaynaklar

- CHANG, H.-J. (2003), “Kicking Away the Ladder: Infant Industry Promotion in Historical Perspective”, *Oxford Development Studies*, 31 (1), 21-35.
- ÖNiŞ, Z. ve ŞENSES, F. (2005), “Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus”, *Development and Change*, 36 (2), 263-90.
- SHAFÄEDDİN, M. (1998), “How Did Developed Countries Industrialize? The History of Trade and Industrial Policy: The Cases of Great Britain and the USA”, UNCTAD Discussion Papers, No. 139.

---

³ Bk. *Kalkınma Yeniden-Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı*, İmge, Ankara, 2005 (Çeviri: Emre Özçelik).